
Örkény István: Macskajáték

Részletek egy tanulmányból

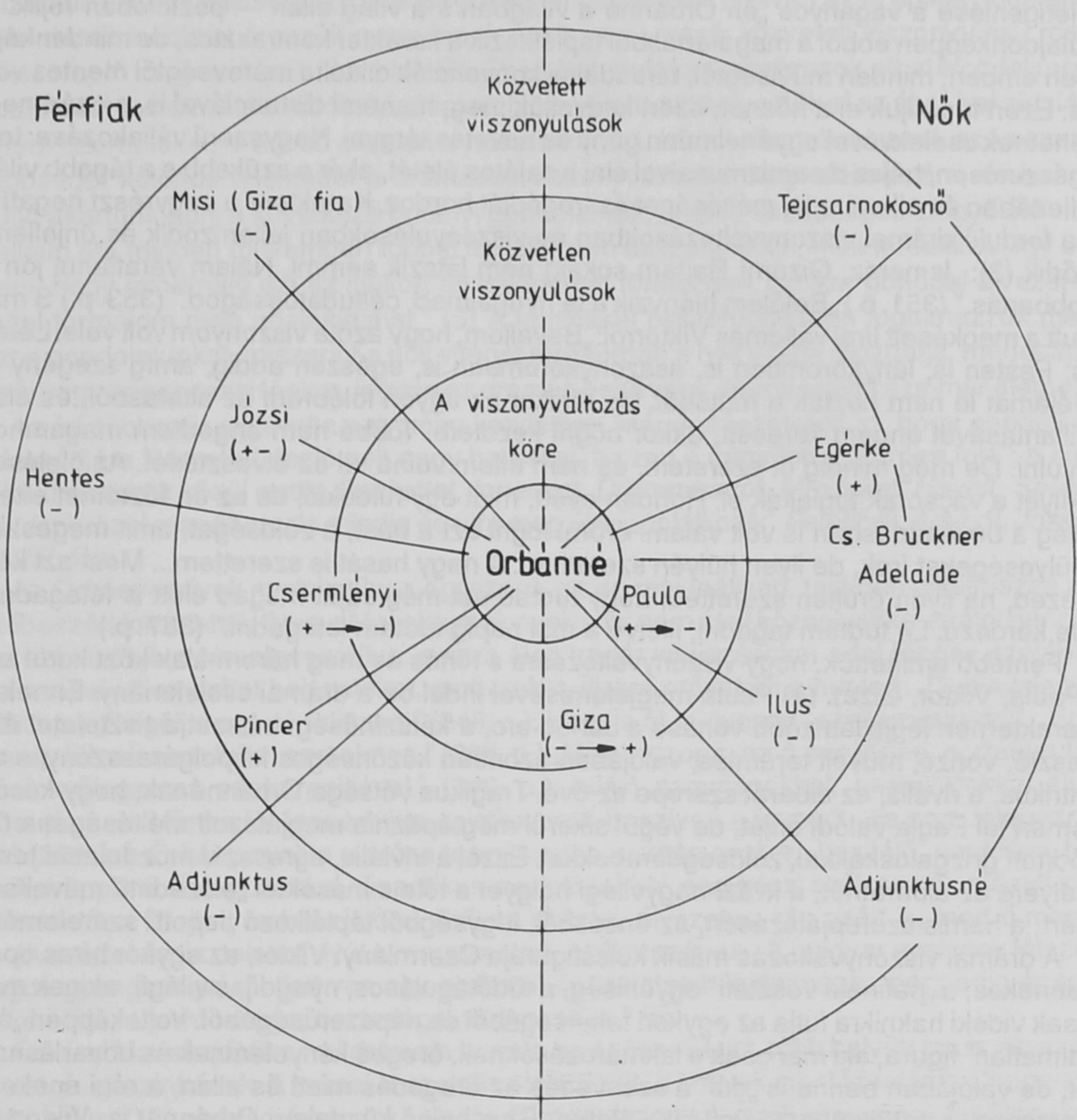
LACZKÓNÉ ERDÉLYI MARGIT

Véleményünk szerint a Macskajáték a középpontos dráma műfajába tartozik. (1) A belső művilág, viszonyok, viszonyváltozások ennek jegyében állnak össze azzá a létmóddá, amelynek realizálását még az eredetileg epikus jellegű komponálás (lásd levelek, fénykép, telefonbeszélgetések) sem zavarja. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a probléma magja voltaképpen a műnem-, műfaj-érvényesülésben rejlik, hiszen ennek tartalmi-formai mikéntje lesz a művilág lényege s az irodalmi létszféra jellemzője. Ezek felismerésekor és megismerésekor juthatunk el a műértelmezés František Miko (2) által kifejtett színvonalára, amely szinte már univerzális jelleget és olyan befogadást feltételező mag, amelyben kulminálhat a befogadásszint. Egyszerűbbre fogva: az értő olvasó nem hagyja abba a mű olvasását, hanem értelmezve, élvezve végigolvassa azt.

Az Örkény-dráma szituációja egy középpont köré épül, s ez a középpont Orbánné, mint egyéniség, akihez pozitívan vagy negatívan az összes többi drámabeli alak viszonyul. Szinte minden viszonyváltozásnak is tényezője a művön belül a főalak (Orbánné-Giza, Orbánné-Paula, Orbánné-Viktor, Paula-Viktor). Minden életigenlése és dinamizmusa ellenére is passzív középpontnak tartjuk a főhőst, mivelhogy nincs eszköze a drámai harchoz. Úgy véljük, az a szükséges eszköz az ifjúság s egyben a szépség volna, amelynek „visszanyerésére” kísérletet is tesz. Természetszerűleg ez nem sikerülhet neki, így másodlagos eszközökhöz folyamodik, amelyek nem funkcionálnak, hiábavalónak bizonyulnak vagy el sem jutnak a címzetthez (telefonálgatások Viktornak, leskelődés a háza előtt, botrány a levesestállal stb.) A középpontban lévő hős sorsát három további alak befolyásolja (Paula, Viktor, Giza). A drámai szituációt Paula megjelenése teremti meg, ő indítja el az összes Orbánnéval kapcsolatos viszonyváltozást: elsősorban elnyeri Orbánné szimpátiáját és bizalmát, „megszépíti és megfiatalítja őt” (rábeszéli a hajfestésre, a magas sarkú cipő hordására, hangversenylátogatásra, cukrászdai találkozásokra), látszatra, hogy felerősítse barátnője életkedvét, a valódi ok azonban az, hogy közel férközhessen az egykor világhírű operaénekeshez, Orbánné szerelméhez, Csermlényi Viktorhoz.

Az áttekinthetőség kedvéért készítettük el az alábbi ábrát, amely a dráma néhány műnemi, illetve műfaji vonatkozását illusztrálja.

A Tótok, Bolyongók, Pistik sorában az örkényi drámavilágban egyenrangú személyiségként jelenik meg ezúttal a nő-főhős, Orbánné. Központi alakja a drámai műnek, kisugárzása van akkor is, ha az általános értékhierarchiának nem egyértelműen pozitív képviselője. Amúgy is a groteszk dráma a tagadás drámája, hősei nagyrészt negatív hősök, akiknek kisszerűsége állandóan „nyirbálja” súlyosabb értékeiket. Orbánnében vonzó az, hogy vállalja önmagát, mintegy vállalkozik az élet adta lehetőségekre, ha hátránya származik is belőle. Nem szándékozik Gizához költözni a jólétbe, noha az hívja őt. A pasaréti milió igazán az övé, ahol ő a piaci kofától a nagy tragikáig terjedő skálán vállalhatja fel és „adhatja ki” önmagát, ahol nem kell kényszerfunkcióban leledzenie, mint Gizának a felső tízezer nagypolgárai között. Orbánné itt lehet a hentesek réme, itt csaphat botrányt tejcarnokosokkal és Paulákkal, itt élheti ki nagylelkűségét, védelmezheti a rászoruló

Jelmagyarázat

- a) A pozitívból negatívba történő viszonyváltozás jelölése: (+ → -).
 A negatívból a pozitívba történő viszonyváltozás jelölése: (- → +)
- b) A közvetlen viszonyulás (a dráma tényleges alakjai között):
 pozitív (+), negatív (-), semleges (+ -)
- c) A közvetett viszonyulás a dráma emlegetett alakjaira vonatkozik.
 (Jelölése mint a b) pontban).

Egérkét, csábíthatja magához az adjunktusék macskáját, itt élhet társbérletben, itt hazudozhat „tisztá lelkiismerettel” életrevalóan, de nem életbevágóan. Ezen a helyen lehet szerelmes még hatvan évesen is ugyanabba a férfiba, akibe lánykorától szerelmes, s aki iránt az igazi érzését sosem vallotta be, csak most, amikor elveszítheti őt. „Izgalom, kavargóság, ez volt az életed.” (361. p.) – vádolja őt Csermlényi anyja. S ő a görög tragédiák hősnőinek elszántságával vállalja a harcot a szerelméért, s vállalja a megalázkodást, még az öngyilkosságot is, véelve, hogy elveszítette élete értelmét. Ámde a groteszk „nem marad tétlen”, a tragédia kellős közepén „fordít” egyet az eseményeken, és mind jellem, mind jelenség átfordul a „borotvaél” másik felére. Örkény megmenti hőst, hőse életét, de megnyirbálja emberi méltóságát.

Orbánné szinte a devianciával határos módon érvényesíti vélt és valós jogait. A hatvanöt éves (hatvankettőnek hazudott) nyugdíjas hölgynek több társadalmi szerepe van/volna ugyan, hiszen anya, testvér, társbérelő, barátnő stb. egy személyben, de valójában egyik szerep vállalásához sem ragaszkodik túlságosan. Ugy tűnik, legintenzívebb

életigenlése a vagányos „én Orbánné a világban s a világ ellen” – pozícióban rejlik. S tulajdonképpen ebből a magatartásból táplálkozik a karakter kontrasztos, de mindenképpen emberi, minden műviségtől, társadalmi konvenciók diktálta merevségtől mentes volta. Ezért fogadjuk el a hősnőt, ezért kedveljük meg, ha némi distanciával is, s ezért nem lehetnek cselekvései egyértelműen gúny és nevetés tárgyai. Nagyszerű vállalkozása: természetesen, teljes dinamizmusaival élni a sajátos életét, akár a szűkebb s a tágabb világ ellenében és ellenére is, méltóságot és tragédiát hordoz. Karaktere a nagyrészt negatívba forduló drámai viszonyváltozásokban és viszonyulásokban jellemződik és önjellemződik (3): „Ismersz, Gizám! Rajtam sokáig nem látszik semmi. Nálam váratlanul jön a robbanás.” (351. p.) „Belőlem hiányzik a te nyugalmad, céltudatosságod.” (353. p.) S másutt a megkésett lírai vallomás Viktorról: „Bevallom, hogy azóta viszonyom volt vele. Létán is, Pesten is, lánykoromban is, asszonykoromban is, egészen addig, amíg szegény jó Bélámat le nem hozták a műtőből. De amikor az ágyon fölébredt az altatásból, és első pillantásával engem keresett, akkor bőgni kezdtem. Többé nem engedtem magamhoz nyúlni. De még mindig őt szeretem, és nem éltem volna túl az elvesztését. Az ölelések helyét a vacsorák foglalták el. Rondán evett, mint egy fuldokló, de az én főztömet ette... Még a bevásárlásban is volt valami öröm: fogni azt a húst, a zöldséget, amit megeszik. Hülyeségeket írok, de ilyen hülyén szerettem. A nagy hasát is szerettem... Most azt kérdezed, ha ilyen örülten szeretted, hogy tudtad ezt még saját magad előtt is letagadni? Ne kérdezd. Le tudtam tagadni, illetve a mai napig tudtam letagadni.” (357. p.)

Fentebb említettük, hogy viszonyváltozásra a főhős és még három alak közt kerül sor (Paula, Viktor, Giza). (4) Paula megjelenésével indul be a drámai cselekmény. Ennek a karakternek legjellemzőbb vonása a Janus-arc, a kétszínűség. Látszatra tiszteletet ébresztő, vonzó, művelt teremtés, valójában azonban közönséges kispolgárasszony, s az intrikus, a rivális, az álbarát szerepe az övé. Tragikus vétsége Orbánnénak, hogy később ismeri fel Paula valódi énjét, de végül sikerül megtépnia megjátszott méltóságát a rálóditott grízgaluskákkal, zöldségdarabokkal. Ezzel a triviális, agresszív mozdulattal teszi helyére az álbarátnőt, a kvázi-nagyvilági hölgyet a tőle s másoktól „elszedett” műveltségért, a hamis szerepjátszásért, az önzésből, irigységből táplálkozó „lopott” szerelemért.

A drámai viszonyváltozás másik kulcsfigurája Csermlényi Viktor, az egykor híres operaezenes, a „patinája vesztett” egyéniség, a tüdőtágulatos, nyugdíjas világfi, akinek már csak vidéki haknikra futja az egykori tehetségéből és népszerűségéből. Voltaképpen „ártalmatlan” figura, aki már csak a lakmározásoknak, öreges kényelemnek és udvarlásnak él, de valójában benne is „dúl” a szenvedés az öregedés miatt és ellen, a régi énekes-szerepért, a tehetségadta volt sikeréért. Ez a belső küzdelem Orbánnét is, Viktort is rokonítja a dráma immanens világában. A sikeres élet emlékei inkább Orbánnéhoz kötik a férfit, a küzdelem az öregedés és betegség ellen, a férfi- és művész-hiúság viszont Paula felé fordítja őt. Az anyja Orbánnét támadva a következőképpen jellemzi Viktort: „Egész életében te voltál a fiam rossz szelleme. Sajnos, ő olyan mint egy gyerek, nem tud a kínálásnak ellenállni.” (361. p.)

A drámavilágnak ebben a szférájában él, levelez, telefonál a hazától távol lévő másik Szkalla lány, Giza, Erzsike tökéletes ellentéte: betegsége miatt visszafogott mozgású, erkölcsi magasztatokon leledző, jólétben, unalomban élő, bölcselkedő, sznob- vagy elit-szerepet játszó tekintélyes hölgy, aki gyermekétől, unokáitól elidegenített és elidegenült a nyugati gazdagok merev szokásai által, s aki személyes, élő emberi kapcsolatokra vágyik, s aki végül megúnva a körülötte lévő csillogó, ámde üres világot, az önmaga által istenített „modell”, a testvérnek mutatott példát, enged a természetes emberi vonzódásnak, a honvágyának. A szülőföld, a haza, az otthon, az ifjúság emlékein megerősödve a nővér „betársul” Orbánné életébe.

Rajzos ábrák is mutatja a többi szereplő drámai funkcióját, viszonyulását vagy viszonyváltozását Orbánnéhoz kötve. A közvetlen viszonyulás körében tartjuk számon a drámai mű olyan szereplőit, amelyek az író által felsorolt nevek közt vannak (Egérke, Ilus, Cs. Bruckner Adelaide, Józsi, Pincér), s akik természetesen szóhoz jutnak a drámai dialógusban, s viszonyulásaik a pozitív vagy negatív, illetőleg mindkettő váltakozó előfordulását jelzik. Felsorakoztattuk a drámavilágnak azon szereplőit is, akik csak emlegetve ugyan, közvetett viszonyulásukkal erősítik a főhősből kisugárzó minőséget, illetőleg

a belőlük a főhős felé sugárzó minőségeket/minősítéseket. Nyilván a mű epikai „előélete” által diktált indokkal érezzük nyomósnak egyik vagy másik közvetett viszonyulású mellékszereplő magatartását, szemléletét. Ezért tartottuk fontosnak azok elhatárolt felsorakoztatását a drámai létmód tisztázásakor. Nem véletlenül helyeztük el az ábra bal oldalán a férfi szereplőket, s a jobb oldalán a női alakokat. Láttatni akartuk emezek számszerű többségét különös tekintettel a drámabeli viszonyváltozás megvalósulására, és hangsúlyt akartunk adni a következő örkényi gondolatnak: „...első kezdetleges 'nőgyűlölő' novelláim óta minden művemben többet foglalkozom asszonyokkal, mint férfiakkal. Úgy érzem, hogy mindmáig ezt az ifjúkori adósságomat törlesztem, amikor gonddal és szeretettel formálom meg nőalakjaimat.” (5) A fentiekkel összefüggésben fogalmazzuk meg azt a gondolatunkat, miszerint a nők világát elsősorban a nők világa mozgatja, módosítja, építi vagy éppen teszi tönkre, legyen ez drámán belül vagy drámán kívül a primér életben.

Az író többször elmondta azt, hogy kezdetben Márai-utánezeteket írt, hogy gondolkodásmódjára Németh László volt nagy hatással, hiszen ő irányította „Európa felé”; a külföldi drámaírók közül pedig *Beckettet*, *Ionescot*, *Dürrenmattot*, *Mrožeket*, *Havelt*, *Sorescut* érzi közel magához, de mindig és újra meg újra „táplálkozik” *Petőfiből*, *Adyból*, *József Attilából* is.

Az Örkény-művek nyelvi stílusa egyszerű, az író racionálisan, találóan alkalmazza az élőbeszéd fordulatait. Ilyen a Macskajáték nyelve is; nem áttal közhelyekkel szólni benne, ha ezt kívánja a társalgási stílus, s nem áttal trágár kifejezéseket adni főhőse szájába, ha ezáltal jellemezhet helyzeteket, embereket, illetve erősítheti a humort: „Duplavalagú” (303. p.) „Dögölj meg, vén disznó!” (348. p.); Hagyja őt gúnyosan „szellemeskedni”: „Egy darab fülzsír nem lehet szerelmes.” (364. p.) „Miss Arizona, az ő epeköves, aortatágulós, műfogsoros szekszepiljével.” (349. p.); találó nagyításokkal, hasonlatokkal élni: „Csupa has. Mintha föl lenne fújva, mintha csak beszívná a levegőt, de nem lélegezné ki.” (298. p.). Örkény nyelve a próza természetes, puritán nyelve, „beszélő” nevekkel, tömör, frappáns dialógusokkal, dinamikus monológokkal, nagyrészt szűk szavú, másutt körültekintően kifejtett instrukciókkal. Stílusa világos, élvezetes, tán azért is, mert ő maga is élvezettel és tisztelettel nyúl a magyar nyelv szókincséhez: „A magyar nyelvnek látszólagos gyengeségei mellett van egy egészen csodálatos tulajdonsága, mégpedig éppen a kémiája, a pontossága, tisztasága, világossága.” (6)

Örkény Macskajáték című drámája bejárta az egész világot, több helyütt ma is játsszák a világhírű színházak. A formai megoldás alapötletét, a levelek montázsolását *Choderlos de Laclos* XVII. századi francia író *Veszedelemes viszonyok* című könyvének fordításakor alapozta. „Az író önző lény, és bennem fordítás közben gyakran az a hátsó gondolat működött, hogy kilessem az idegen író titkát. Mert fordítás közben minden kiderül.” (7) Örkény vallomása *Pavol Plutko* megállapítását is eszünkbe juttatja: „Sok világirodalmi alkotó műve többszörösen értékesebb lenne, ha belefoglalhatnánk minden tervezetet, variánst, áthúzást, átdolgozást, elvetett vázlatot vagy a megsemmisített kész szövegeket is.” (8)

Az Örkény-mű hazai dramaturgiai megoldásai sokszínűek voltak (pl. oratorikus feldolgozás, monodráma). Az író maga sem hanyagolta el a színházi szempontok, szemléletek vagy bemutatók követését. Gyakran egyetértett a rendezői „olvasatokkal”, és elfogadta a dramaturgiai ötleteket is. Megállapításaival, miszerint „...darabot olvasni majdnem olyan nehéz, mint darabot írni” (9) sokan azonosulnak. Ahogy a Tóték esetében a Kazimir-féle rendezői megközelítés volt Örkény számára a legértékesebb, úgy a Macskajáték esetében Székely Gábor ötleteit fogadta el elsősorban. A drámai mű elé maga a szerző írja meg a legalapvetőbb rendezői instrukciót: „Ezt a darabot úgy kell eljátszani, mintha egyetlen mondat volna. Nem tűr semmiféle lelassulást, megállást vagy színváltozást, hiszen az elejétől a végéig nem mást, mint zaklatott lelkű hősnőjének, Orbánnának egyre zaklatottabb és feszültebb vitája önmagával, a nővérel, az egész világgal. Ehhez kell alkalmazkodnia az előadás tempójának és a színpad berendezésének is... Ez teszi lehetővé, hogy a folyamatosságot ne szakítsa meg semmi, s a darab hősnője úgy sétálhasson át egyik képből a másikba, hogy még a beszédét se legyen kénytelen megszakítani.” (290. p.)

JEGYZET

- (1) Bécsy Tamás műfajelméletére és fogalomhasználatára támaszkodunk a műszók alkalmazásakor. (Lásd: *Bécsy Tamás: A dráma lételméletéről*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.)
- (2) *František Miko: Aspekty literárneho diela. Ústav jazykovej a literárnej komunikácie Pedagogickej fakulty v Nitre 1989, 150. p.*
- (3) Az idézetek lapszámái Örkény István *Drámák* című könyvére vonatkoznak. (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982.)
- (4) A negyedik viszonyváltozást (Paula és Viktor között) vizsgálódásunk szempontja miatt ezúttal elhanyagoljuk.
- (5) *Örkény István: Párbeszéd a groteszkről*. (Összegegyűjtötte: Radnóti Zsuzsa), Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 34. p.
- (6) I.m. 5. sz. jegyzet 15. p.
- (7) I.m. 5. sz. jegyzet 246. p.
- (8) *Pavol Plutko: Autor umeleckého diela. Ústav jazykovej a literárnej komunikácie Pedagogickej fakulty v Nitre 1992, 50. p.*
- (9) Lásd az 5. sz. jegyzet 266. p.